

DOI: 10.31648/an.6654

ROLA POWTÓRZEŃ
W *CIVILISATION UNIVERSELLE*
ET CULTURES NATIONALES PAULA RICOEURA

THE ROLE OF REPETITIONS
IN *UNIVERSAL CIVILIZATION*
AND NATIONAL CULTURES BY PAUL RICOEUR

Patrycja Bobowska-Nastarzewska

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7079-4905>

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu /

Nicolaus Copernicus University in Toruń

e-mail: bobowska@umk.pl

Keywords: repetitions, figures of speech, *Universal Civilization and National Cultures*, Paul Ricoeur

Abstract: This paper concerns the role of repetitions in Paul Ricoeur's text entitled *Universal Civilization and National Cultures* (1961). The analysis aims to prove that the repetitions are a characteristic element of the philosopher's style. In the analysis the author focuses on the repetitions in the connected and disconnected word order and on repetitions as figures of speech. Ricoeur repeats in his text words, expressions and grammatical constructions. A distinctive element of Ricoeur's style is also the text structure, e.g., the text division into three parts, the so-called *triad system*.

Wstęp

Paul Ricoeur jest uznawany za jednego z najważniejszych myślicieli XX i XXI wieku, ponieważ wypowiadał się na tematy ważne, zgłębiając każdy z nich w taki sposób, aby stać się specjalistą w danej dziedzinie. W centrum jego rozważań jest człowiek i to właśnie antropologia filozoficzna stała się dziedziną

najbliższą jego sercu. Zagadnienie tożsamości, bycia sobą, bycia tym samym, stosunku do innego wyznaczają wieloletnią pracę naukowo-badawczą Ricoeura.

W niniejszej analizie zajmę się zagadnieniem powtórzeń w wybranym tekście Ricoeura. Repetycje w dziełach filozofa odgrywają znaczącą rolę. Są przede wszystkim wyznacznikiem jego stylu. Każdy autor, któremu zależy na tym, aby być zrozumianym przez czytelnika, powtarza w tekście pewne elementy. W analizie postaram się na małym „fragmentcie” spuścizny Ricoeura, jakim jest tekst zatytułowany *Civilisation universelle et cultures nationales*, wykazać, że powtórzenia niektórych jednostek stanowią cechę charakterystyczną idiolektu filozofa.

Tekst *Civilisation universelle et cultures nationales* został opublikowany w 1961 roku w „Esprit” (29/10). Następnie w 1964 roku ukazał się w *Histoire et Vérité*¹. Jest ważny z punktu widzenia światopoglądu Ricoeura i zamieszczonych w nim stwierdzeń, które są wyznacznikiem jego myśli filozoficznej i stanowią zapowiedź wielkich, docenianych przez czytelników dzieł filozofa, m.in. *Philosophie de la volonté* czy *Soi-même comme un autre*. Warto więc wrócić do tego tekstu, przeanalizować go pod kątem stylu, podkreślając jednocześnie, iż centralnym pojęciem, wokół którego skupiają się rozważania Ricoeura, jest szeroko rozumiana kultura. W analizowanym tekście Ricoeur zajmuje się kulturą w aspekcie narodowym i uniwersalnym, powszechnym. Filozof stawia sobie następujące pytania: “comment se moderniser et retourner aux sources?” [329] (*jak stać się nowoczesnym i jednocześnie powrócić do źródeł?*); “Comment réveiller une vieille culture endormie et entrer dans la civilisation universelle?” [329] (*Jak rozbudzić dawną, uspioną kulturę i wejść w krąg cywilizacji powszechnej?*). Dodaje, iż: “Le problème, c’est de ne pas répéter simplement le passé, mais de s’y enraciner pour inventer sans cesse” [335] (*Problemem nie jest po prostu powtarzanie przeszłości, ale zakorzenienie się w niej po to, by tworzyć coś nowego*). A następnie podsumowuje: “Oui, je crois qu’il est possible de comprendre par sympathie et par imagination l’autre que moi, comme je comprends un personnage de roman, de théâtre ou un ami réel mais différent de moi ; bien plus, je puis comprendre sans répéter, me représenter sans revivre, me faire autre en restant moi-même. Être homme, c’est être capable de ce transfert dans un autre centre de perspective” [336] (*Tak, wierzę, że możliwe jest zrozumienie dzięki sympatii i wyobraźni innego niż ja, tak jak rozumiem postać z powieści lub sztuki teatralnej lub rzeczywistego przyjaciela odmiennego ode mnie; a nawet więcej, mogę rozumieć bez odtwarzania, przedstawiać sobie bez ponownego przeżywania, stawać się innym pozostając sobą. Być człowiekiem znaczy być zdolnym do tego typu przeniesienia w inną perspektywę*²).

¹ W analizie odwołuję się do tekstu *Civilisation universelle et cultures nationales* Ricoeura, zamieszczonego w *Histoire et Vérité* [Ricoeur 1967, 322-338]. W tekście przy cytowanych fragmentach będę podawać jedynie stronę.

² Na potrzeby niniejszej analizy przekładu fragmentów tekstu dokonała autorka artykułu. Zob. też tłumaczenie Andrzeja Krasińskiego *Cywilizacja powszechna a kultury narodowe* [Ricoeur 1991].

Celem analizy jest odpowiedź na pytanie, jaką funkcję pełni powtórzenia w tekście Ricoeura zatytułowanym *Civilisation universelle et cultures nationales*. Wielu językoznawców wypowiedziało się na temat repetycji, m.in. Maria Renata Mayenowa, Anna Wierzbicka czy Jerzy Bartmiński. W pracy przyjmuję następującą definicję powtórzenia: „jedno z podstawowych chwytów stylistycznych we wszelkich odmianach stylu retorycznego” [Wierzbicka, Wierzbicki 1969, 192]. Zaś zgodnie ze słowami Janusza Anusiewicza, Anny Dąbrowskiej i Michaela Fleischera uznaję, że powtórzenia są jednym ze sposobów akcentowania, po które sięga w wypowiedzi użytkownik języka w momencie, gdy wyczerpał już arsenał reguł składniowych, które go „zniewalają” [Anusiewicz, Dąbrowska, Fleischer 2000, 35].

Także francuscy językoznawcy wypowiadają się na temat relacji spójnościowych tekstu oraz instrumentów, które gwarantują tę spójność [zob. Posturzyńska-Bosko 2015, 184]. Warto w tym kontekście wymienić nazwiska takich badaczy jak: Georges Kleiber, Michel Charolles, Bernard Combettes czy Catherine Schnedecker. Głównymi zjawiskami opisywanymi w pracach wymienionych powyżej naukowców są zjawiska anaforyczne, które stanowią jeden z najważniejszych elementów sprzyjających spójności tekstu i warunkujących jego progresję logiczną i tematyczną. Przykłady anafory w analizowanym tekście Ricoeura zostaną przedstawione – wraz z innymi figurami retorycznymi – w dalszej części artykułu.

Powtórzenia w tekście Paula Ricoeura

Repetycje są jednym z charakterystycznych elementów stylu Ricoeura. Filozof w tekście *Civilisation universelle et cultures nationales* powtarza pojedyncze wyrazy, a także zwroty, co widoczne jest w poniższych przykładach, w których w jednym paragrafie trzykrotnie powtórzony został zwrot: *la rencontre des autres traditions culturelles* (spotkanie innych tradycji kulturowych) oraz rzeczownik: *un phénomène* (zjawisko):

Mais, comme je l'annonçais en commençant, ce même paradoxe est affronté par les nations industrialisées qui ont réalisé depuis longtemps leur indépendance politique autour d'un pouvoir politique ancien. En effet, **la rencontre des autres traditions culturelles** est une épreuve grave et en un sens absolument neuve pour la culture européenne. Le fait que la civilisation universelle ait procédé pendant longtemps du foyer européen a entretenu l'illusion que la culture européenne était, de fait et de droit, une culture universelle. L'avance prise sur les autres civilisations semblait fournir la vérification expérimentale de ce postulat ; bien plus, **la rencontre des autres traditions culturelles** était elle-même le fruit de cette avance et plus généralement le fruit de la science occidentale elle-même. N'est-ce pas l'Europe qui a inventé, sous leur forme scientifique expresse, l'histoire, la géographie, l'ethnographie, la sociologie ? Mais **cette rencontre des autres traditions culturelles**

a été pour notre culture une épreuve aussi considérable dont nous n'avons pas encore tiré toutes les conséquences [329-330].

Maintenant que signifie cette civilisation mondiale ? Sa signification est très ambiguë et c'est ce double sens qui crée le problème que nous élaborons ici. On peut dire d'une part qu'elle constitue un progrès véritable; encore faut-il bien définir ce terme. Il y a progrès lorsque deux conditions sont remplies : c'est d'une part un **phénomène** d'accumulation et d'autre part c'est un **phénomène** d'amélioration. Le premier est le plus facile à discerner, encore que ses limites soient incertaines. Je dirais volontiers qu'il y a progrès partout où l'on peut discerner le **phénomène** de sédimentation d'outillage que nous disions tout à l'heure. Mais il faut prendre alors l'expression d'outillage en un sens extrêmement vaste, couvrant à la fois le domaine proprement technique des instruments et des machines ; tout l'ensemble des médiations organisées mises au service de la science, de la politique, de l'économie, et même les genres de vie, les moyens de loisir, relèvent, en ce sens, de l'ordre de l'outillage [326].

W analizowanym tekście pojawia się też fragment, w którym „wprowadzane” są po kolei pojęcia, jakby Ricoeur konstruował z nich pojęciową budowlę:

Comment caractériser cette **civilisation universelle** mondiale ? On a trop vite dit que c'est une civilisation de caractère **technique**. La **technique** n'est pourtant pas le fait décisif et fondamental ; le foyer de diffusion de la **technique**, c'est l'esprit scientifique lui-même ; c'est lui d'abord qui unifie l'**humanité** à un niveau très abstrait, purement rationnel, et qui, sur cette base, donne à la **civilisation humaine son caractère universel** (321).

Zgodnie ze słowami Bożeny Witoszowej repetycji w tekstach ulegać może każdy składnik: pojedyncze wyrazy, skupienia, zdania składowe bądź samodzielne wypowiedzenia [Witoszowa 1985, 98]. W analizie skupię się na repetycjach w szyku stycznym i niestycznym oraz powtórzeniach stanowiących konkretne figury retoryczne. Powtarzane są zarówno wyrazy, wyrażenia, jak i konstrukcje gramatyczne. Uwaga skupiona będzie właśnie na tych semantyczno-składniowych elementach.

W tekście Ricoeura, jak wspominałam powyżej, powtórzenia występują w szyku stycznym i niestycznym [por. Witoszowa 1985, 98]. Poniżej podaję przykłady repetycji w szyku stycznym, które dotyczą m.in. czasowników: *s'additionner* (sumować się), *accéder* (osiągać), *croire* (wierzyć), *faire l'histoire* (tworzyć historię), cytowanych już rzeczowników: *une rencontre* (spotkanie), *un phénomène* (zjawisko), przymiotnika: *économique* (oszczędny) oraz konstrukcji: *il n'y a pas* (nie ma):

Les révolutions techniques **s'additionnent** et parce qu'elles **s'additionnent**, elles échappent au cloisonnement culturel [324].

C'est bien pourquoi les révolutions nationales ou nationalistes, lorsqu'elles font **accéder** un peuple à la modernisation, le font du même coup **accéder** à la mondialisation [324].

Croire la traduction possible jusqu'à un certain point, c'est affirmer que l'étranger est un homme, bref c'est **croire** que la communication est possible (...) [336].

(...) on peut dire qu'un nombre croissant d'hommes ont la conscience **de faire leur histoire, de faire l'histoire** [328].

(...) comment est possible une **rencontre** de cultures diverses, entendons : une **rencontre** qui ne soit pas mortelle pour tous? [335].

Il me semble néanmoins que nous avons donné tout à l'heure les éléments d'une réponse fragile et provisoire : seule une culture vivante, à la fois fidèle à ses origines et en état de créativité sur le plan de l'art, de la littérature, de la philosophie, de la spiritualité, est capable de supporter la **rencontre** des autres cultures, non seulement de la supporter mais de donner un sens à **cette rencontre** [336].

Il y a progrès lorsque deux conditions sont remplies : c'est d'une part un **phénomène** d'accumulation et d'autre part c'est un **phénomène** d'amélioration [326].

On peut parler d'une science et d'une technique **économiques** de caractère international, intégrées dans des finalités **économiques** différentes et qui, du même coup, créent bon gré mal gré des phénomènes de convergence dont les effets paraissent bien être inéluctables [325].

Il n'y a pas de raison, il n'y a pas de probabilité, qu'un système linguistique soit intraduisible [336].

Przykładami powtórzeń w szyku niestycznym są m.in. rzeczowniki: *une technique (technika): un progrès (postęp)*, przyimki: *par (przez)* i *sans (bez)* oraz wyrażenia: *une culture de consommation (kultura konsumpcyjna)*, *une conception du temps et de l'histoire (koncepcja czasu i dziejów)*, à un niveau (na poziomie):

Par-delà les grandes oppositions massives que l'on sait, il se développe des **techniques** économiques de caractère véritablement universel ; les calculs de conjoncture, les **techniques** de régulation des marchés, les plans de prévision et de décision gardent quelque chose de comparable à travers l'opposition du capitalisme et du socialisme autoritaire [325].

Oui, je crois qu'il est possible de comprendre **par** sympathie et **par** imagination l'autre que moi, comme je comprends un personnage de roman, de théâtre ou un ami réel mais différent de moi ; bien plus, je puis comprendre **sans** répéter, me représenter **sans** revivre, me faire autre en restant moi-même [336].

(...) on pourrait parler de techniques de culture élémentaire et plus précisément de **culture de consommation** ; il y a ainsi **une culture de consommation** de caractère mondial qui développe un genre de vie de caractère universel [326].

On peut penser que des civilisations entières ont ainsi stérilisé l'invention technique à partir d'une conception tout à fait statique **du temps et de l'histoire**. Schuhl montrait naguère que la technique grecque a été freinée par la conception même **du temps et de l'histoire** qui ne comportait pas une évaluation positive du progrès lui-même [332].

Je pense qu'il faut le rechercher à **plusieurs niveaux** de profondeur; si tout à l'heure j'ai parlé de noyau créateur c'était par allusion à ce phénomène, par allusion à cette multiplicité d'enveloppes successives qu'il faut percer pour l'atteindre ; à **un niveau** tout à fait superficiel, les valeurs d'un peuple s'expriment dans ses mœurs pratiquées, dans sa moralité de fait ; mais ce n'est pas encore le phénomène créateur ; les mœurs représentent, comme les outillages primitifs, un phénomène d'inertie ; un peuple continue sur sa lancée avec ses traditions. **À un niveau** moins superficiel, ces valeurs se manifestent par le moyen d'institutions traditionnelles [332].

(..) se produit ainsi un phénomène de rectification, une économie dans les moyens, qui est un des aspects les plus frappants du **progrès**. Mais on ne saurait qualifier de **progrès** une accumulation quelconque [327].

Ces outillages, qui appartiennent au fonds culturel primitif de l'humanité, ont **par eux-mêmes** une inertie très grande ; livrés à **eux-mêmes**, ils tendent à se sédimenter dans une tradition invincible ; ce n'est pas **par** un mouvement interne que **l'outillage** vient à changer, mais **par** le contrecoup de la connaissance scientifique sur **ces outils** ; c'est **par** la pensée que **les outils** sont révolutionnés et qu'ils deviennent des machines [323].

Warto podkreślić również, iż w tekście Ricoeura występują zapowiadane już wcześniej figury retoryczne, polegające na powtórzeniach. Są to: diafora, anafora, epifora, poliptoton, anadiploza i antyteza. Diafora to „figura retoryczna polegająca na „zestawieniu podobnie lub jednakowo brzmiących wyrazów o różnym znaczeniu” [<https://sjp.pwn.pl/szukaj/diafora.html>], zaś anafora to figura retoryczna bazująca „na powtarzaniu tego samego wyrazu lub kilku wyrazów na początku następujących po sobie zdań współrzędnych lub ich części, wierszy, zwrotek” [<http://doroszewski.pwn.pl/haslo/anafora/>]. Z kolei epifora sprowadza się do „powtarzania tych samych wyrazów na końcu kilku następujących po sobie zdań” [<http://doroszewski.pwn.pl/haslo/epifora/>]. Natomiast poliptoton jest figurą stylistyczną, która powstaje przez powtarzanie tego samego wyrazu, przy czym zmienia się jego forma gramatyczna [Głowiński i in. 1999, 229]. Zaś anadiploza to „figura polegająca na zaczynaniu zdania, członu zdania lub wersu wyrazem, który znajdował się na końcu albo był blisko końca zdania poprzedniego” [<http://doroszewski.pwn.pl/haslo/anadiploza/>], a antyteza to „zestawienie obrazów lub pojęć sprzecznych dla lepszego ich uwydatnienia” [<http://doroszewski.pwn.pl/haslo/antyteza/>].

Poniżej podaję przykłady wymienionych figur retorycznych, które czytelnik może znaleźć w *Civilisation universelle et cultures nationales*.

Diafora

L'humanité, prise comme **un unique corps**, entre dans **une unique civilisation** planétaire qui représente à la fois un progrès gigantesque pour tous et une tâche écrasante de survie et d'adaptation de l'héritage culturel à ce cadre nouveau [322].

W powyższym fragmencie przymiotnik *unique* (*jeden, jedyny*) zmienia znaczenie, bowiem w pierwszym zwrocie *un unique corps* znaczy: *jedno ciało*, zaś w drugim: *une unique civilisation – jedna cywilizacja*.

Posturzyńska-Bosko uszczegóławia definicję diafory w następujący sposób:

Termin diafora nie określa kierunku relacji między elementem nazywanym *referens* (*référant*) – segment, który istnieje w zależności od elementu nazywanego antecedensem (*antécédent*); Maillard nazywa anaforą relację, kiedy antecedens poprzedza referens, a kataforą – kiedy wyrażenie wskazujące poprzedza w tekście źródło tego wyrażenia; diafora łączy te dwa terminy i oznacza generalnie referencję kontekstualną.

W zależności od wektora – kierunku relacji, istnieją anafory i katafory oraz anafory i katafory; w zależności od natury formalnej diafory dzielimy na morfematyczne i leksematyczne. Identyfikacja typu referensa stanowi przyczynek do podziału diafor na kognitywne i metajęzykowe; z kolei, jeśli bierzemy pod uwagę wielkość kontekstu, tzn. jak duży fragment antecedensa chcemy zreasumować referensem – mówimy o diaforze segmentalnej i rezomptywnej, również odległość między antecedensem i referensem wpływa na typologię diafory i, biorąc pod uwagę ten czynnik, dzielimy diafory na międzyzdaniowe i wewnątrzzdaniowe [Posturzyńska-Bosko 2015, 186].

Anafora

(...) **comment** se moderniser et retourner aux sources ? **Comment** réveiller une vieille culture endormie et entrer dans la civilisation universelle ? [329].

(...) **nous les voyons** tous évoluer inéluctablement, dès que certaines étapes de bien-être, d'instruction et de culture sont franchies, d'une forme autocratique à une forme démocratique ; **nous les voyons** tous à la recherche d'un équilibre entre la nécessité de concentrer, voire de personnaliser le pouvoir, afin de rendre possible la décision, et d'autre part la nécessité d'organiser la discussion afin de faire participer la plus grande masse d'hommes possible à cette décision [324].

On **peut**³ dire qu'un nombre croissant d'hommes ont la conscience de faire leur histoire, de faire l'histoire ; on **peut** parler pour ces hommes d'un véritable accès à la majorité [328].

Le problème évoqué ici est commun aussi bien aux nations hautement industrialisées et régies par un État national ancien que par les nations sortant du sous-développement et dotées d'une indépendance récente. **Le problème** est **celui-ci** (...) [322].

Przysłówek: *comment* (*jak?, w jaki sposób ?*) oraz zdania : *nous les voyons* (*my je widzimy*) i *on peut* (*możemy/można*) zostały dwukrotnie powtórzone przez Ricoeura na początku sąsiadujących zdań.

W związku z tym, że w systemie gramatycznym języka francuskiego osobowe formy czasownikowe wymagają użycia zaimków przede wszystkim dlatego,

³ Czasownik *pouvoir* powtarza się w tekście 37 razy: w 3 os. l. poj. 26 razy, w 1 os. l. mn. 9 razy, w 3 os. l. mn. 1 raz oraz 1 raz w bezokoliczniku.

aby odbiorca mógł zidentyfikować osobę mówiącą, we współczesnej francuszczyźnie bardzo często występują anafory morfematyczne [Posturzyńska-Bosko 2015, 186]. W analizowanym tekście Ricoeura szczególnie występują anafory morfematyczne (pronominalne), gdzie zaimki w funkcji dopełnień bliższych lub dalszych stanowią referens [zob. Posturzyńska-Bosko 2015, 188], czego przykładem mogą być poniższe fragmenty *Civilisation universelle et cultures nationales*:

La technique n'est pourtant pas le fait décisif et fondamental; le foyer de diffusion de la technique, c'est **l'esprit scientifique lui-même**; c'est **lui** d'abord qui unifie l'humanité à un niveau très abstrait, purement rationnel, et qui, sur cette base, donne à la civilisation humaine son caractère universel [322].

La création échappe à toute prévision, à toute planification, à toute décision d'un parti ou d'un État. **L'artiste** – pour **le** prendre comme témoin de la création culturelle – n'exprime **son peuple** que s'il ne se **le** propose pas, et si nul ne **le lui** commande. Car si on pouvait **le lui** prescrire, cela voudrait dire que ce qu'il va produire a déjà été dit dans la langue de la prose quotidienne, technique, politique: sa création serait une fausse création [334].

Zawarte w cytatach anafory morfematyczne nie zaburzają rozumienia komunikatu i odbiorca – mimo ich namnożenia w tekście – nie ma trudności z identyfikacją antecedensa i referensa.

Epifora

C'est cette transformation des moyens en nouveaux moyens qui constitue le phénomène d'accumulation, ce qui fait d'ailleurs qu'il y a **une histoire humaine** ; il y a bien d'autres raisons certes pour lesquelles il y a **une histoire humaine** ; mais le caractère irréversible de cette histoire tient pour une bonne part au fait que nous travaillons comme en bout d'outillage [326].

En deuxième rang, nous placerons, bien entendu, **le développement des techniques**. **Ce développement** se comprend comme une reprise des outillages traditionnels à partir des conséquences et des applications de cette unique science [323].

Wyrażenie *une histoire humaine (historia ludzkości/ dzieje ludzkie)* zostało użyte dwukrotnie przez filozofa na końcu zdania. Taka sama sytuacja zaistniała w przypadku rzeczownika *le développement (rozwój)*, który w powyższym zdaniu występuje z dopełnieniem: *des techniques (techniki)*, czyli *le développement des techniques (rozwój techniki)*.

Poliptoton

Oui, je crois qu'il est possible de **comprendre** par sympathie et par imagination l'autre que moi, comme je **comprends** un personnage de roman, de théâtre ou un ami réel mais différent de moi ; bien plus, je puis **comprendre** sans répéter, me représenter sans revivre, me faire autre en restant moi-même [336].

W cytacie czasownik *comprendre* (*rozumieć*) pojawił się dwukrotnie w bezokoliczniku (*comprendre*) oraz w 1 os. l. poj. *je comprends* (*ja rozumiem*).

Anadiploza

(...) c'est cela le **phénomène** fondamental. Ce **phénomène** peut être reconnu dans des domaines en apparence très éloignés de la technique pure [327].

Enfin, on peut dire qu'il se développe à travers le monde **un genre de vie** également universel ; **ce genre de vie** se manifeste par l'uniformisation inéluctable du logement, du vêtement (c'est le même veston qui court le monde) [326].

W przypadku ostatniego przykładu: *un genre de vie* (*rodzaj/forma życia*) zostaje ono następnie powtórzone w nieco zmodyfikowanej formie: *un genre de vie de caractère universel* (*powszechny rodzaj/forma życia*):

(...) il y a ainsi une culture de consommation de caractère mondial qui développe **un genre de vie de caractère universel** [326].

Kolejne przykłady anadiplozy dotyczą czasownika: *pouvoir* (*móc*) oraz zwrotu: *d'une façon qu'on ne peut pas* (*w sposób, którego nie możemy*):

Il me semble qu'on **peut** discerner quelques conditions *sine qua non*. **Seule pourra** survivre et renaître une culture capable d'intégrer la rationalité scientifique; **seule une foi** qui fait appel à la compréhension de l'intelligence **peut** « épouser » son temps. Je dirais même que **seule une foi** qui intègre une désacralisation de la nature et reporte le sacré sur l'homme **peut** assumer l'exploitation technique de la nature [335].

C'est lorsqu'on est allé jusqu'au fond de la singularité, que l'on sent qu'elle consonne avec toute autre, **d'une certaine façon qu'on ne peut pas dire, d'une façon qu'on ne peut pas** inscrire dans un discours [337].

Antyteza

W cytowanym poniżej przykładzie antytezy czasownik *être* (*być*) jest użyty przez Ricoeura w formie twierdzącej i przeczącej:

Il faut garder présent à l'esprit que, si **la science est grecque d'origine, puis européenne à travers Galilée, Descartes, Newton, etc., ce n'est pas en tant**

que grecque et européenne, mais en tant qu'humaine qu'elle développe ce pouvoir de rassemblement de l'espèce humaine; elle manifeste une sorte d'unité de droit qui commande tous les autres caractères de cette civilisation [323].

Kolejnym przykładem antytezy jest zdanie, w którym Ricoeur używa czasownika *passer* (*przechodzić, przemijać*; tu: w odniesieniu do przekładu: *przekazywać*) w twierdzeniu (3 os. l. poj. *passé*) oraz w przeczeniu (3 os. l. poj. *ne passe pas*):

Certes dans une traduction tout **ne passe pas**, mais toujours quelque chose **passé** [336].

Zestawienie dwóch przeciwstawnych obrazów w wymienionych przykładach ma zapewne na celu zaakcentowanie wypowiedzianych przez Ricoeura treści, iż „nauka pochodzi z Grecji i Europy, ale nie jako grecka czy europejska, a ludzka potrafi jednoczyć rodzaj ludzki”. Zaś w drugim cytacie z użyciem czasownika *passer* dochodzi do pewnej gry językowej: *W przekładzie nie wszystko zostaje przekazane, ale coś zawsze zostaje przekazane*.

Warto jeszcze zwrócić uwagę na inne repetycje w tekście Ricoeura oraz ich funkcje. W *Civilisation universelle et cultures nationales* występują liczne powtórzenia rodzin wyrazów, które różnią się kategorią fleksyjną, np. *une révolution* (*rewolucja*), *révolutionner* (*zrewolucjonizować*); *une politique* (*polityka*), *politique* (*polityczny*); *un développement* (*rozwój*), *développer* (*rozwickać*); *une traduction* (*przekład*), *traduit* (*przetłumaczony*), *intraduisible* (*nieprzetłumaczalny*); *tradition* (*tradycja*), *traditionnel* (*tradycyjny*); *création* (*tworzenie*), *créatrice* (*twórcza*); *étrangeté* (*obcość*), *étranger* (*obcy*). Poniżej cytuję przykładowe fragmenty tekstu filozofa z wytłuszczonymi powtórzeniami wymienionych wyrazów z tej samej rodziny:

(...) l'humanité se développe dans la nature comme un être artificiel, c'est-à-dire comme un être qui crée tous ses rapports avec la nature par le moyen d'un outillage sans cesse **révolutionné** par la connaissance scientifique ; l'homme est une sorte d'artifice universel : (...) C'est bien pourquoi **les révolutions** nationales ou nationalistes, lorsqu'elles font accéder un peuple à la modernisation, le font du même coup accéder à la mondialisation [323].

Au troisième étage de cette civilisation universelle, je mettrais ce que j'appelle avec prudence l'existence d'une **politique** rationnelle ; bien entendu je ne sous-estime pas l'importance des régimes politiques ; mais on peut dire qu'à travers la diversité des régimes **politiques** que l'on sait, il se développe une unique expérience de l'humanité et même une unique technique **politique** [324].

Hegel est le premier à avoir montré que l'un des aspects de la rationalité de l'homme et du même coup un des aspects de son universalité, c'est le **développement** d'un État mettant en jeu un droit et **développant** des moyens d'exécution sous la forme d'une administration [324].

C'est ce pari raisonnable que tel égyptologue fit jadis quand, découvrant des signes incompréhensibles, il posa en principe que si ces signes étaient de l'homme ils

pouvaient et devaient être **traduits**. Certes dans une **traduction** tout ne passe pas, mais toujours quelque chose passe. Il n'y a pas de raison, il n'y a pas de probabilité, qu'un système linguistique soit **intraduisible**. Croire la **traduction** possible jusqu'à un certain point, c'est affirmer que l'étranger est un homme, bref c'est croire que la communication est possible [336].

(...) Un peuple continue sur sa lancée avec ses **traditions**. À un niveau moins superficiel, ces valeurs se manifestent par le moyen d'institutions **traditionnelles** [333].

Lorsque la rencontre est une confrontation d'impulsions **créatrices**, une confrontation d'élan, elle est elle-même **créatrice**. Je crois que, de **création à création**, il existe une sorte de consonance, en l'absence de tout accord [336].

(...) et pourtant **l'étrangeté de l'homme** pour **l'homme** n'est jamais absolue. **L'homme** est un **étranger** pour **l'homme** certes, mais toujours aussi un semblable [335].

Powtórzenia mogą także pełnić jedynie funkcję odsyłającą. Zdarza się, iż w dosłownym powtórzeniu danej jednostki pojawia się dodatkowy element metatekstowy, np. zaimek przymiotny wskazujący [por. Witoszowa 1985, 106]. W tekście Ricoeura **zaimék przymiotny wskazujący**: *cet/cette*, który łącznie użyty został przez filozofa w tekście 41 razy, pełni kilka funkcji. Po pierwsze, Ricoeur używa go, gdy chce podkreślić, że to właśnie o tym konkretnie zjawisku mówi, tj. o tej formie *powszechności (cette forme d'universalité)*:

Le premier philosophe à avoir réfléchi sur **cette** forme d'universalité, c'est Hegel dans les *Principes de la philosophie du droit* [324].

Po drugie, gdy filozof powraca do zagadnienia, o którym już wcześniej mówił. Ricoeur nawiązuje w analizie do „tej” wprowadzonej/wspomnianej wcześniej cywilizacji (*cette civilisation*), rodzaju racjonalizacji (*cette espèce de rationalisation*) czy zbieżności (*cette convergence*):

Je veux dire tout de suite que ma réflexion ne procède d'aucun mépris à l'égard de la civilisation moderne universelle; (...) Comment caractériser **cette** civilisation universelle mondiale ? (...) elle manifeste une sorte d'unité de droit qui commande tous les autres caractères de **cette** civilisation [322-323].

Mais je veux revenir à **cette** espèce de rationalisation du pouvoir que représente l'administration, car c'est un phénomène sur lequel la philosophie politique n'a pas l'habitude de réfléchir [325].

On peut parler d'une science et d'une technique économiques de caractère international, intégrées dans des finalités économiques différentes et qui, du même coup, créent bon gré mal gré des phénomènes de convergence dont les effets paraissent bien être inéluctables. **Cette** convergence résulte de ce que l'économie, aussi bien que la politique, est travaillée par les sciences humaines, lesquelles n'ont pas fondamentalement de patrie [325].

Enfin, on peut dire qu'il se développe à travers le monde un genre de vie également universel ; **ce** genre de vie se manifeste par l'uniformisation inéluctable du logement,

du vêtement (c'est le même veston qui court le monde); **ce** phénomène provient du fait que les genres de vie sont eux-mêmes rationalisés par les techniques [326].

Po trzecie, gdy myśliciel wprowadza w toku rozumowania nowe pojęcie i zamiast rodzajnika określonego używa zaimka przymiotnego wskazującego. Dzieje się tak w przypadku pojęcia: *une universalisation (upowszechnienie)*. Przy jego pierwszym użyciu w tekście zastosowany jest właśnie zaimek przymiotny wskazujący: *cette*: "Or il me semble que **cette** universalisation est par elle-même un bien" [327] (*Wydaje mi się zatem, że samo to upowszechnienie jest dobrem*).

Warto jeszcze wspomnieć o używanych przez Ricoeura zaimkach rzeczownych wskazujących, które również są zaliczane do wyrażenń anaforycznych. Posturzyńska-Bosko, prezentując podział zaimków rzeczownych wskazujących, ponownie powołuje się na Michela Maillarda: „Maillard przedstawia podział zaimków wskazujących na substytuty zmienne (*celui-ci, celle-là*) i substytuty niezależne od rodzaju i liczby antecedensa (*ce, ceci, cela, ça*); substytuty zmienne są zawsze segmentalne, a niezależne od rodzaju i liczby są zazwyczaj rezomptywne” [Posturzyńska-Bosko 2015, 191].

Poniżej przedstawię kilka przykładów użycia zaimków rzeczownych wskazujących w tekście *Civilisation universelle et cultures nationales*:

Le problème est **celui-ci** : (...) [322].

Nous touchons ici à l'énigme la plus impénétrable dont on peut seulement reconnaître le style de temporalité opposé à **celui de** la sédimentation des outillages [334].

Il faut avouer que ce péril est au moins égal et peut-être plus probable que **celui de** la destruction atomique [331].

Ce phénomène provient du fait que les genres de vie sont eux-mêmes rationalisés par les techniques. **Celles-ci** ne sont pas seulement des techniques de production, mais aussi de transports, de relations, de bien-être, de loisir, d'information; on pourrait parler de techniques de culture élémentaire et plus précisément de culture de consommation (...) [326].

Parmi ces attitudes, **celles qui** nous intéressent le plus ici concernent la tradition elle-même, le changement, le comportement à l'égard des concitoyens et des étrangers, et plus particulièrement encore l'usage des outillages disponibles [332].

Que l'artiste ait véritablement communiqué avec la nappe d'images fondamentales qui ont fait la culture de son peuple, **cela** nous ne le savons qu'après coup (...) [334].

En outre cette civilisation mondiale représente un bien en raison d'une sorte de mutation dans l'attitude de l'humanité prise dans son ensemble à l'égard de sa propre histoire: l'humanité dans son ensemble a subi son sort comme un destin effroyable; **cela** est encore vrai probablement, pour plus de la moitié de cette humanité [328].

Ponadto elementem powtarzającym się w dziełach Ricoeura, a zarazem kolejnym charakterystycznym dla jego stylu jest konstrukcja tekstu – często po długim zdaniu pojawia się krótkie zdanie, które pełni funkcję wypowiedzenia

podsumowującego, kwitującego, ripostującego, jak w przypadku zdań pochodzących z *Civilisation universelle et cultures nationales*: “Le conflit naît de là” (*Tym jest spowodowany konflikt*); “Je dis que cela est un bien” (*Twierdzę, że to jest dobrem*); “Je crois que c’est là que finit le scepticisme” (*Uważam, że tu kończy się sceptycyzm*); “l’homme est une sorte d’artifice universel” (*człowiek jest rodzajem uniwersalnego mechanizmu*). Obrazują to poniższe fragmenty:

En même temps qu’une promotion de l’humanité, le phénomène d’universalisation constitue une sorte de subtile destruction, non seulement des cultures traditionnelles, ce qui ne serait peut-être pas un mal irréparable, mais de ce que j’appellerai provisoirement, avant de m’en expliquer plus longuement, le noyau créateur des grandes civilisations, des grandes cultures, ce noyau à partir duquel nous interprétons la vie et que j’appelle par anticipation le noyau éthique et mythique de l’humanité. **Le conflit naît de là** [329].

Alors qu’il y avait jusqu’à ces dernières décennies seulement une petite fraction de l’humanité qui simplement savait lire, nous pouvons aujourd’hui envisager que dans quelques autres décennies elle aura passé en masse le seuil d’une première culture élémentaire. **Je dis que cela est un bien** [328].

Je suis convaincu qu’un monde islamique qui se remet en mouvement, un monde hindou dont les vieilles méditations engendreraient une jeune histoire, auraient avec notre civilisation, notre culture européenne, cette proximité spécifique qu’ont entre eux tous les créateurs. **Je crois que c’est là que finit le scepticisme** [337].

Nous touchons ici à une deuxième source d’universalité : l’humanité se développe dans la nature comme un être artificiel, c’est-à-dire comme un être qui crée tous ses rapports avec la nature par le moyen d’un outillage sans cesse révolutionné par la connaissance scientifique ; **l’homme est une sorte d’artifice universel** [323].

Ponadto Ricoeur w swoich tekstach powtarza krótkie równoważniki zdań z dwukropkiem, zapowiadające punkt kulminacyjny wypowiedzi, pewnego rodzaju podsumowanie, po którym pojawi się wniosek. W tekście *Civilisation universelle et cultures nationales* są to następujące zwroty: “D’où le paradoxe” [329] (*Stąd paradoks*); “C’est un fait” [329] (*Taki jest fakt/ tak jest*); “Voilà le paradoxe” [329] (*Oto paradoks*); “Voilà l’étonnant” [333] (*Oto rzecz zdumiewająca*).

Wnioski

Repetycje w tekście Ricoeura są umotywowane. Spełniają przede wszystkim dwie najważniejsze funkcje: spajającą, gdyż poprawnie skonstruowany tekst powinien być logiczną, zwartą i zhierarchizowaną całością [Witoszowa 1985, 103] oraz ekspresywną, ponieważ świadczą o podejściu autora do prezentowanego tematu. Ricoeur używa powtórzeń przede wszystkim w momentach, kiedy chce podkreślić to, o czym pisze; żeby utrwalić używane pojęcie; żeby nadać tekstowi pewien rytm i spójność.

W analizowanym tekście *Civilisation universelle et cultures nationales* większość powtarzanych jednostek stanowią wyrazy. Najczęściej są to: czasowniki, rzeczowniki, przymiotniki, przyimki oraz zwroty. Natomiast w konstrukcji tekstu dostrzec można, iż Ricoeur dzieli go na ogół na trzy części. Triadyczny układ tekstu, w którym filozof często stawia trzy pytania, na które stara się odpowiedzieć kolejno w trzech akapitach, stanowią stały, charakterystyczny i wyróżniający myśliciela spośród innych autorów element stylu.

Warto zauważyć, iż zazwyczaj w tekście, aby był poprawny stylistycznie, należy unikać powtarzających się wyrazów, zwrotów, zdań. W przypadku jednak tekstu filozoficznego ważne jest precyzyjne wyrażanie myśli, gdyż mamy do czynienia z tekstem naukowym, w którym przekazanie komunikatu, informacji jest najważniejsze, zaś względy stylistyczne odgrywają drugorzędą rolę. Zatem powtórzenia w analizowanym tekście nie stanowią jego mankamentu, słabego punktu czy też niedopatrzenia autora, ale są przemyślanym i świadomym zabiegiem redakcyjnym. Ricoeur powtarza wyrażenia i zwroty po to, by podkreślić ich znaczenie w swoim filozoficznym światopoglądzie. Są one niewątpliwie związane z poruszonym tematem i świadczą o podejściu emocjonalnym do danego zagadnienia. Są również bez wątpienia wyznacznikiem idiolektu Ricoeura. Autor uznaje je za ważne z wielu powodów, m.in. dlatego że w najlepszy sposób wyrażają jego myśl, ekspresję, więc są podkreślane, by zostały zapamiętane przez odbiorcę. Ponadto, co najważniejsze, repetycje zawsze wnoszą nową, dodatkową informację. Powtarzane człony dodają nową wartość semantyczną i budują strukturę tematyczną tekstu poprzez dołączanie nowych informacji do wspólnego tematu.

Niewątpliwie prace współczesnych, wspomnianych w analizie, językoznawców, rzucają nowe światło na badania nad elementami spójności tekstu. Kontynuując zarysowaną powyżej tematykę, można byłoby w dalszych analizach zagadnienia znaczenia powtórzeń w tekstach Ricoeura skupić się na wybranej grupie figur retorycznych, w tym szczególnie na zjawiskach anaforycznych. Wartościowe byłoby także odniesienie się do refleksji Michela Charollesa na temat powtórzeń jako koniecznego warunku spójności wypowiedzi [Charolles 1995], do uwag Georges Kleibera na temat deixis i anafory [Kleiber 1991], a także rozważyć omawiany przez Catherine Schnedecker oraz Laurence Longo podział anafor na tzw. anafory sytuacyjne (*anaphores "situationnelles"*) oraz anafory bazujące na właściwościach referensa (*anaphores fondées sur les propriétés du référent*) [zob. Schnedecker, Longo 2012].

Bibliografia

- Anusiewicz Janusz, Dąbrowska Anna, Fleischer Michael. 2000. *Językowy obraz świata i kultura: projekt koncepcji badawczej*. W: *Językowy obraz świata i kultura*. Red. Anusiewicz J., Dąbrowska A., Fleischer M. *Język a Kultura* 13. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego: 11-44.
- Bartmiński Jerzy. 1971. *Struktura językowa incipitu pieśni ludowej*. W: *Semiotyka i struktura tekstu*. Red. Mayenowa M.R. Wrocław – Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich: 91-103.
- Charolles Michel. 1988. *Les études sur la cohérence, la cohésion et la connexité textuelles depuis la fin des années 1960*. "Modèles linguistiques" n° X (2): 45-66.
- Charolles Michel. 1995. *Cohésion, cohérence et pertinence du discours*. "Travaux de Linguistique" n° 29: 125-151.
- Combettes Bernard. 1993. *Grammaire de phrase, grammaire de texte: le cas de progressions thématiques*. "Pratiques: linguistique, littérature, didactique" n° 77: 43-57.
- Doroszewski Witold (red.). *Słownik języka polskiego*. W: <http://doroszewski.pwn.pl> [Dostęp 28 III 2021].
- Głowiński Michał, Kostkiewiczowa Teresa, Okopień-Stawińska. 1999. *Podręczny słownik terminów literackich*. Warszawa.
- Kleiber Georges. 1991. *Anaphore-deixis : où en sommes-nous?*. "L'Information Grammaticale" n° 51: 3-18.
- Maillard Michel. 1974. *Essai de typologie des substituts diaphoriques (Supports d'une anaphore et/ou d'une cataphore)*. "Langue française" n° 21: 55-71.
- Posturzyńska-Bosko Małgorzata. 2015. *Instrumenty spójności tekstu w dziele „Le livre des faits et bonnes meurs du sage roy Charles V” średniowiecznej francuskiej pisarki Christine de Pizan*. „Acta Universitatis Lodzianensis. Studia Indogermanica Lodzianensis. Supplementary Series” nr 4: 183-194.
- Ricoeur Paul. 1961. *Civilisation universelle et cultures nationales*. In: Ricoeur P. *Histoire et Vérité*. Paris: Éditions du Seuil: 322-338.
- Ricoeur Paul. 1991. *Cywilizacja powszechna a kultury narodowe*. Tłum. Krasieński A. W: Ricoeur P. *Podług nadziei*. Warszawa: Instytut Wydawniczy „Pax”: 162-177.
- Schneedecker Catherine & Longo Laurence. 2012. *Impact des genres sur la composition des chaînes de référence: le cas des faits divers*. In: file:///C:/Users/UMK/AppData/Local/Temp/shsconf_cmlf12_000061-1.pdf [Dostęp 27 III 2021]
- Słownik języka polskiego* PWN. W: <https://sjp.pwn.pl/szukaj/diafora.html> [Dostęp 28 III 2021].
- Wierzbicka Anna. 1968. *O spójności semantycznej tekstu*. W: *Prace z poetyki poświęcone VI Międzynarodowemu Kongresowi Słowistów*. Red. Mayenowa M. R., Sławiński J. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich: 60-77.
- Wierzbicka Anna, Wierzbicki Piotr. 1969. *Praktyczna stylistyka*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Witoszowa Bożena. 1985. *Rola powtórzeń w tekście literackim stylizowanym na tekst mówiony: na przykładzie monologu wypowiedzianego*. „*Język Artystyczny*” t. 3: 95-109.

